

Når volden ikke er aggressiv

Kirsten Rasmussen

Vold og aggresjon er begreper som ofte nevnes i samme setning. Begrepene kan ha noe varierende definisjoner alt ettersom hvilken kilde man bruker, men kjernen i begrepsdefinisjonene er stor sett sammenfallende. Vold defineres som å påføre, forsøke å påføre, eller true med å påføre en annen person skade. Mange tenker først og fremst på vold som fysisk vold som slag og spark. Verdens helseorganisasjon har en noe bredere definisjon, nemlig:

”Forsettlig bruk av, eller trussel om, fysisk makt eller tvang, rettet mot en selv, andre enkeltpersoner, eller en gruppe, når denne handlingen resulterer i, eller har høy sannsynlighet for å resultere i død, fysisk eller psykisk skade, eller mangelfull utvikling”.

De forskjellige definisjonene av aggresjon inneholder mange av de samme komponenter som definisjonene av vold, men blir beskrevet med flere variasjoner. Aggresjon kan være både fysisk, psykisk og verbal, og den inneholder gjerne en affektiv komponent

som kan beskrives som innledningen til vold. Så selv om begrepene gjerne er overlappende, så tenker man mer på handlingen når man bruker begrepet vold, og mer på følelsen når man bruker begrepet aggresjon. Vold er det fysiske uttrykket for aggresjon.

Aggresjon er ikke i seg selv et patologisk fenomen. Men vold mot andre (utenfor godttatte områder som sport, krig eller selvforsvar) anses som den største krenkelse av et medlem av samfunnet. En god del forskning har derfor blitt dedikert til å forstå og forhindre vold. Mye av forskningen opererer imidlertid med vold som et mer eller mindre homogent fenomen, og man skiller mellom voldelig versus ikke-voldelig. Gitt den store variasjonen av vold og aggresjon som man kjenner godt fra dyrestudier, hvorfor opererer man så med denne forenklingen når man snakker om mennesker? I dyreverdenen ser man aggresjon knyttet til kamp om territorier, for å beskytte avkom, kamp om partner eller jakt på byttedyr, bare for å nevne noen få. Det er også velkjent fra dyrestudier at stimulering

av hjernen kan frembringe forskjellige typer aggresjon, eksempelvis defensiv eller offensiv, alt avhengig av hvilket område som blir stimulert.

Vold er i aldersgruppen 15-44 år rangert som den hyppigste dødsårsak i verden i dag (WHO, 2002). Gitt de menneskelige, samfunnsmessige og økonomiske konsekvensene av vold, vil økt kunnskap, og derigjennom mulighet for reduksjon, potensielt gi store konsekvenser. Dette betinger at man anerkjenner voldens heterogenitet, og at personer som utøver vold mot andre kan være svært forskjellige i forhold til motivasjon, emosjoner og handling.

Forskningen på vold og aggresjon skiller gjerne mellom reaktiv og instrumentell vold. Den reaktive volden involverer følelser og er ofte respons på opplevd trussel eller provokasjon. En slik opplevelse kan være reell, den kan være resultat av en misforståelse og den kan være en del av bildet ved enkelte psykiske lidelser. Den instrumentelle oppfattes som rovdirets vold og er motivert av en antatt ekstern belønning. Det er imidlertid velkjent at begge typer

vold kan forekomme hos samme individ. Reaktiv vold ses ofte i sammenheng med negativ emosjonalitet, dvs at man ser økt depresjon, tristhet og suicidal atferd. Volden er ofte impulsiv. Instrumentell vold ser man oftest i sammenheng med alvorlige former for antisosial atferd hos barn og voksne, den er relatert til økte psykopatiske trekk, og har en hensikt i betydningen at noe skal oppnås. Denne volden er ofte overlatt. Fite et al. (2010) fulgte en stor gruppe ungdommer over 10 år (fra 16 til 26 år) og fant en signifikant sammenheng mellom instrumentell vold, ungdomskriminalitet, psykopatiske trekk som manipulering og affektflathet, og antisosial personlighetsproblematikk, mens reaktiv vold ikke var relatert til disse trekkene. På den andre siden fant man en klar sammenheng mellom reaktiv vold og angst, mens den instrumentelle volden ikke var relatert til noen negative emosjoner.

Når folk flest leser om voldshandlinger i pressen, søker man å finne en logisk forklaring. En normal logisk tanke for å forstå er at man tilskriver sinne/aggresjon. En person er på en eller annen måte provosert, krenket eller lignende, og så eskalerte situasjonen til en voldshandling. Ofte har det vært rus med i bildet, noe som bidrar til å redusere hemninger. Langt vanskeligere er det for folk flest å forstå når voldshandlingen ikke var foranlediget av noen form for emosjon. For mange er det ubegripelig at det finnes mennesker som er i stand til å begå de groveste voldshandlinger, sågar drap, mot andre uten at det er noe sinne involvert. Når en person er i stand til å påføre en samboer umenneskelige smerter og død bare for å gjøre henne uattraktiv for andre, eller er i stand til å drepe bare som del av en jobb mot betaling, så overgår dette hva mennesker flest er i stand til å begripe.

Avvikende personlighet og vold

Sammenheng mellom dysfunksjonelle personlighetstrekk og vold har vært anerkjent i årtusener. Psykopati kan forstås som en personlighetsforstyrrelse som kjennetegnes av bestemte

følelsesmessige og mellommenneskelige karakteristika, samt bestemte atferdstrekk. De følelsesmessige trekkene omfatter egosentrisitet, flat affekt, manglende empati og mangel på anger og skyldfølelse. De mellommenneskelige omfatter impulsivitet, uansvarlighet, lyving og manipulering. Atferdstrekkene omfatter stadige brudd på normer og regler, både innenfor og utenfor lovens grenser. Psykopater bruker sjarm, manipulering, trusler og vold for å kontrollere andre og tilfredsstillende egne behov. Man antar at de utgjør 1/2 - 1% av befolkningen, mens forekomsten i enkelte fengselspopulasjoner kan ligge på 15-25%, og kriminelle psykopater antas å stå for over halvparten av all alvorlig kriminalitet. Til tross for dette, er det bred enighet om at de fleste psykopater ikke er i fengsel, og at de finnes i alle samfunnslag, folkeslag og kulturer.

Psykopatibegrepet har en lang og broget forhistorie, rikt krydret med moralske holdninger gjennom forskjellige tidsepoker. Siden psykiatriens begynnelse har man vært klar over at det finnes mennesker som er vedvarende antisosiale, og hvor denne atferden ikke kan forstås som et resultat av psykisk lidelse eller avvikende oppdragelse. Psykopati er begrepsmessig relatert til Antisosial personlighetsforstyrrelse slik det defineres i DSM, og Dyssosial personlighetsforstyrrelse, slik det defineres i ICD, men overlapper ikke helt med disse. Mange vil hevde at DSM-diagnosen legger for stor vekt på symptomer som gjenspeiler kriminell og asosial atferd, slik at diagnosen blir sirkulær. Dyssosial personlighetsforstyrrelse på den annen side, har flere kriterier som gjenspeiler følelsesmessige og mellommenneskelige trekk, og antas derfor å være nærmere beslektet med psykopatibegrepet.

I mange år var betegnelsen psykopati i miskreditt, særlig blant kriminologer, og ble av mange avfeid som en myte eller et skjellsord. Det er ingen tvil om at det kan oppfattes som en nedsettende betegnelse. Hvis du sier at et menneske er psykopat, så sier du samtidig at vedkommende har en rekke

svært negative egenskaper. Men en rekke negative trekk eller lite ønskelige egenskaper ligger implisitt i mange psykiatriske diagnoser, og mange diagnostiske begreper blir misbrukt i daglig tale.

Det moderne psykopatibegrepet innenfor vestlig kultur stammer fra Hervey Cleckley som i 1941 publiserte sin klassiske monografi "The Mask of Sanity" (Cleckley, 1976). Cleckley ga oss den første skikkelige beskrivelsen av psykopati gjennom et rikt utvalg av kasusbeskrivelser. Hans beskrivelser er krydret med begreper som "slu", "rappmunnet" og "sjarmerende". Cleckley beskrev også livlig hvordan psykopater i fengsel for eksempel brukte akkurat disse egenskapene til å overbevise dommere eller andre om at de var psykisk syke og egentlig hørte hjemme på sykehus. Vel innenfor det psykiatriske sykehus, ville psykopaten bruke sine evner for å jobbe for en utskrivelse.

I tillegg til livlige kasuistikker formulerte Cleckley et sett av diagnostiske kriterier for psykopati. Mange av disse kriteriene har blitt inkorporert i det diagnostiske instrumentet som er mest brukt i dag, nemlig Psychopathy Checklist-Revised (Hare, 1991). Denne har en tydelig og repliserbar tofaktorstruktur, hvor den ene faktoren gjenspeiler mellompersonlige og følelsesmessige forhold, og omfatter ledd som beskriver overflatisk sjarm, løgn, manipulering, manglende anger og skyldfølelse, manglende empati, manglende ansvar for egne handlinger m.m., mens den andre faktoren avspeiler avvikende atferd og omfatter ledd som beskriver dårlig atferdskontroll, spenningsøkende atferd, tidlige atferdsproblemer, impulsivitet, uansvarlig atferd, kriminelle handlinger m.m.

En betydelig mengde forskning fra nyere tid viser en klar sammenheng mellom psykopati og kriminalitet. Videre viser forskningen at psykopater står for en uforholdsmessig andel voldelig kriminalitet (Hemphill, Hare & Wong, 1998), samt at de på mange måter har et annet voldsmønster enn ikke-psykopater (Williamson, Hare &

Wong, 1987). Psykopater står i større grad for vold mot mennesker som er fremmede for dem, og volden er ofte utøvd som middel til å nå et annet mål, eller fremstår som såkalt "blind vold". Ikke-psykopater som er voldelige begår mer reaktiv vold som går utover samboere, barn, venner og slektninger.

Det har lenge foregått en debatt om hvilke trekk som utgjør kjernen i psykopatibegrepet. Mange mener at manglende empati, manglende skyldfølelse og en ufølsom, hjerteløs utnyttelse av andre utgjør kjernetrekkene. På denne bakgrunnen har det fremkommet kritikk mot psykopatisjekklisten (PCL-R) for at den legger for stor vekt på antisosiale atferder. Mange mener at antisosial og kriminell atferd bør anses som en følge av psykopati, ikke som en del av begrepet (Cooke, Michie, Hart & Clark, 2004). Som en følge av det har Cooke og medarbeidere (2004) konstruert en ny sjekkliste, CAPP (Comprehensive Assessment of Psychopathic Personality) som er ment å fange opp psykopatiske trekk også hos mennesker som ikke har kriminalitet og antisosiale atferder som en del av problematikken. Den er også konstruert for å være mer egnet til å fange opp eventuelle endringer over tid, i det PCL-R består av mange statiske ledd, dvs. ledd som er lite foranderlige.

Tidlig debut

Forskningen har regelmessig vist at personer som begår alvorlig voldskriminalitet har en historie med antisosial og aggressiv atferd helt fra barndommen av (Marshall & Cooke, 1999). På bakgrunn av dette finnes det nå en betydelig mengde forskning som er rettet mot å forstå utviklingen av denne atferden hos barn, hvordan den bør vurderes og hvorvidt den kan endres/forhindres (Frick & Petriclerc, 2009). Det har lenge vært kjent at barn som begår lovbrudd før 13-års alder har 2-3 ganger større risiko for senere alvorlig, voldelige lovbrudd, enn de som begår lovbrudd senere i tenårene. De utvikler også en mer langvarig kriminell karriere. Man har

identifisert en rekke risikofaktorer, både individuelle, oppvekstmessige og miljømessige. Samtidig har studier vist interaksjon mellom faktorene på den måten at de med mest individuelle risikofaktorer er de som dårligst tåler et dårlig oppvekstmiljø.

Gjennom de siste tiårene har også forskningen skilt mellom to hovedgrupper av antisosiale unge: De som starter tidlig med antisosiale atferder, eskalerer gjennom ungdommen og fortsetter i voksen alder (livsløps-vedvarende antisosiale) og de som starter senere i tenårene og hvor antisosiale handlinger stort sett er avgrenset til ungdomstiden (Moffitt, 1993). Det synes å være enighet om at den gruppen som er avgrenset til ungdomstiden i større grad er relatert til antisosiale miljøer, gjenger og "opprørstendenser". De som starter tidligere har flere individuelle risikofaktorer som nevropsykiatriske avvik samt dysfunksjonelle familieforhold. Det er imidlertid ikke alle som er enig i at distinksjonen mellom disse to gruppene er så klar. Videre bygger forskningen i stor grad på kunnskap om gutter og vi vet langt mindre om i hvilken grad dette er relevant for piker.

Forskningen innenfor dette området har de senere årene utforsket hvorvidt det er hensiktsmessig også å dele den tidlig debuterende gruppen inn i undergrupper. Det er økende evidens som tilsier at det vil være riktig å skille ut en bestemt undergruppe som kjennetegnes av ufølsomhet, manglende empati og skyldfølelse, i forskningslitteraturen gjerne omtalt som Callous-Unemotional (CU-traits). Sjekkliste som skal fange opp nettopp disse trekkene er nå utprøvd både i USA og i Europa, og synes å ha gode psykometriske egenskaper. Men hvis det skal gi mening å snakke om ufølsomhet som et trekk som kan skille ut en undergruppe, må man påvise at det er rimelig stabilt over tid. I den senere tiden er det publisert flere studier som viser nettopp dette: en stor grad av stabilitet i disse trekkene over tid fra barndom til ungdom (Munoz & Frick, 2007; Frick et al., 2003). Det

er imidlertid viktig å understreke at stabilitet ikke betyr det samme som at det ikke er mulig å endre på.

Det er altså per i dag evidens for at man kan identifisere en undergruppe av antisosiale barn og unge som kjennetegnes av ufølsomhet og empatimangel, samt at disse trekkene synes relativt stabile i hvert fall over en viss tid under oppveksten. Videre har man også sett at voldsutøvelsen hos disse er mer instrumentell (for å oppnå noe) og planlagt, i motsetning til antisosiale unge som skårer lavt på disse trekkene, hvor voldsbruk synes mer impulsiv eller reaktiv som respons på provokasjon (Frick & Petriclerc, 2009). De har også, i likhet med hva man finner i forskningen på voksne med utpregete psykopatiske trekk, lav emosjonell reaktivitet på negative stimuli, som for eksempel elektrodermal respons på stressende stimuli, evne til å identifisere andres negative emosjonelle uttrykk og de viser mindre frykt og angst.

Manglende emosjonell forståelse

Gjenkjenning av emosjonelle uttrykk i ansikter har vært et viktig redskap innenfor nevrovitenskapene. Evnen til å kjenne igjen følelser er forskjellig mellom mennesker med forskjellig type psykopatologi og mennesker uten slik patologi. Det er også studier som tyder på at forskjellig respons til forskjellige følelsesuttrykk, f.eks. sinne versus glede kan differensiere mellom forskjellige typer psykopatologi. Både voksne psykopater og barn med de kalde, ufølsomme trekkene, har mindre respons til ansikter med følelsesuttrykk, særlig de som uttrykker frykt (Blair, 2003). Dette har gjennomgående vært vist så vel ved gamle teknikker innen psykofysiologisk forskning, så vel som nyere teknikker som funksjonell MRI. Flere nevralt strukturer har vært kandidater for å forklare dette avviket, bl.a. amygdala og områder i orbito-frontale cortex. Men å påvise nevralt korrelater sier ingenting om årsak. Hjernen påvirker atferd og samspill, som i sin tur virker på utvikling av hjernen. Det er lenge siden verden var så enkel at man pekte på et avvik i en

hjernestruktur og sa ”der sitter feilen”. I tillegg er denne forskningen, i hvert fall hos voksne, komplisert gjennom vanskeligheter som komorbiditet og rusmisbruk.

Det gjenstår mye før vi kan si at vi kjenner etiologien bak denne personlighetsforstyrrelsen. Det er i dag rimelig stor enighet om at tilstanden har et genetisk biologisk grunnlag. Men, som med så mange andre tilstander antar man at miljø og oppvekst har betydning for hvordan dette grunnlaget vil manifestere seg. Det er også betydelig enighet i at uansett årsak så synes det grunnleggende avviket å ligge i redusert emosjonalitet, spesielt i forhold til negative emosjoner som angst og frykt. Psykopater har imidlertid lite problemer med å kunne ordboksdefinisjoner på følelser. Det er den emosjonelle gjenkjenningen som mangler. Noen har beskrevet psykopatenes emosjonalitet som ”emosjonell dysleksi”, eller har brukt uttrykk som ”de kjenner ordene, men ikke melodien”.

De fleste psykopater vil ikke oppleve dette som noe problem i seg selv. De har ingen innsikt i dette. Men noen har gitt oss et lite innblikk i sin verden og frembudt en, i det minste rudimentær innsikt. Jack Henry Abbott hadde tilbrakt det meste av sitt voksne liv i fengsel. Han satt mye på glattcelle grunnet atferdsproblematikk, og han drepte en medfange i fengselet. Under en prøveløslatelse begikk han et nytt drap, hvor han åpenbart ikke angret på noe og ikke skjønte helt hvorfor folk bråket om dette. Han kom med mange oppsiktsmessige uttalelser i den forbindelse. Men han har også sagt følgende som kan gi oss et lite innblikk i denne affektflate verden:

”There are emotions – a whole spectrum of them – that I know only through words, through reading and in my immature imagination. I can imagine I feel these emotions but I do not” (Abbott, 1981).

Litteratur

- Abbott, J.H. (1981). *In the Belly of the Beast*. New York: Vintage books.
- Blair, R.J. (2003). Neurobiological basis of psychopathy. *British Journal of Psychiatry*, 182; 5-7.
- Cleckley, H. (1976). *The Mask of Sanity*, 5th edition, St. Louis, MO: Mosby.
- Cooke, D.J., Hart, S.D., Logan, C., Michie, C. (2004). *Comprehensive Assessment of Psychopathic Personality – Institutional Rating Scale (CAPP-IRS)*. Unpublished manuscript.
- Cooke, D.J., Michie, C., Hart, S.D., Clark, D.A. (2004). Reconstructing psychopathy: Clarifying the significance of antisocial and socially deviant behaviour in the diagnosis of psychopathic personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, 18; 337 – 357.
- Fite, P.J., Raine, A., Stouthamer-Loeber, M., Loeber, R., Pardini, D.A. (2010). Ractive and proactive aggression in adolescent males: Examining differential outcomes 10 years later in early adulthood. *Criminal Justice and Behavior*, 37; 141-157.
- Frick, P., Petittlerc, A. (2009). The use of callous-unemotional traits to define important subtypes of antisocial and violent youth. In: Hodgins, S., Viding, E., Plodowski, A. *The Neurobiological Basis of Violence: Science and Rehabilitation*. Oxford University Press.
- Frick, P.J., Kimonis, E.R., Dandreaux, D.M., Farrell, J.M. (2003). The 4-year stability of psychopathic traits in non-referred youth. *Behavioral Sciences and the Law*, 21; 713 – 736.
- Hare, R.D. (1991) *The Hare Psychopathy Checklist – Revised*. Toronto, Ontario: Multi-Health Systems.
- Hemphill, J.F., Hare, R.D., Wong, S. (1998). Psychopathy and recidivism: A review. *Legal and Criminological Psychology*, 3; 139 – 170.
- Marshall, L.A., Cooke, D.J. (1999). The childhood experiences of psychopaths: a retrospective study of familial and societal factors. *Journal of Personality Disorders*, 13; 211-225.
- Moffitt, T.E. (1993). Adolescent-limited and life-course persistent antisocial behaviour: a developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100; 674 – 701.
- Munoz, L.C., Frick, P.-J. (2007). The reliability, stability, and predictive utility of the self-report version of the antisocial process screening device. *Scandinavian Journal of Psychology*, 48; 299 -312.
- Williamson, S.E., Hare, R.D., Wong, S. (1987). Violence: Criminal psychopaths and their victims. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 19; 454 – 462.
- World Health Organization (2002). *World report on violence and health*. Geneva, Switzerland: WHO Press

Kirsten Rasmussen er professor i rettspsykologi ved Psykologisk institutt, NTNU og St.Olavs Hospital, Kompetansesenteret for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri.